

## ՄԻ ՄԻԼԼԻԱՐԴԵՐԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

Ամերիկան անակնկալների և անօրինակութիւնների երկիր է զոնէ մեր կիսագնդի համար: Կրօններ, փիլիսոփայութիւն, գեղարուեստ հին աշխարհի ծնունդ են: Ամերիկան գերազանցօրէն զործնական և իրապաշտ, ժամանակ չ'ունի կարծես մըտքի բարձրաթոյն խոյանքներին հետեւել, մետաֆիզիկան նրան յոգնեցնում է կամ ձանձրացնում: Նրա փիլիսոփայական-բարոյական խոհերն էլ չափազանց իրական, նոյն իսկ օրիգինալ են և այնքան պատշաճ մեծ ձեռնարկութիւնների, հսկայական դժբախտութիւնների, յանդուգն ձեռներեցութիւնների աշխարհին: Հին աշխարհը գիտէր արդէն զանազան բարոյական հասկացողութիւնների աւետարան, մենակ Զոլան չորսը հնարեց, բայց ով կարող էր կարծել, թէ հարստութիւնն էլ իր աւետարանն ունի. ահա այս է, որ այժմ տալիս է մարդկութեանը նոր աշխարհը՝ Ամերիկան: «Հարստութեան աւետարան» (l'évangile de la richesse), այսպէս են անուանում յայտնի ամերիկացի հարուստ Անդրէյ Կարնեջիի, «պողպատի այս թագաւորի» բարոյական փիլիսոփայութիւնը, որի հետ արժէ որ հայ հարուստներն էլ ծանօթանան, եթէ ոչ ամբողջի, գեթ կտակի, ժառանգութեան, բարեգործութեան, վաստակի վերաբերեալ վերին աստիճանի հետաքրքիր գաղափարների համար: Շատ քիչ կամ գուցէ ոչինչ նոր է Կարնեջիի «աւետարանի» մէջ, բայց երբ այն քարոզում է մի ուրիշ միլիոններ, դրամագլխի, հսկայական ձեռնարկութիւնների, ահագին վաստակի, աշխատանքի հետ կապուած բազմաթիւ ցաւոտ պրոբլեմների գաղափարներն ծանօթ մի հեղինակաւոր անձնաւորութիւն, այն ժամանակ յայտնի, ամենքին ծանօթ ճշմարտութիւններն ընդունում են վճռական, հրամայող կերպարանք և կրկնակի հետաքրքրաշարժ են

դառնում: Կարնեջին իր տեսակի մի Օվեն է, նա չի առում միայն, այլ նոյնիսկ նախ անում է և յետոյ առում: Աւելորդ չի լինի կանխապէս ասել, որ Կարնեջիի բարեգործութիւնները, նրա մարդասիրական ձեռնարկները վաղուց հետէ ազմլում են հասարակաց կարծիքը, շատերն են նրան համարում մի իսկական մարդասէր, ուրիշներն էլ մի խելացի կեղծաւոր, շատերի հետ նա ինքը իր բարոյական գաղափարների համար վէճի է բռնուել, ինչպէս Գլադստոնի և անգլիացի յայտի պատեւոր Հիւզի հետ: Խոյս տալով առայժմ վիճաբանութիւններին առիթ տուող մանրամասնութիւններից՝ ես այստեղ կը ներկայացնեմ նրա բարոյական փիլիսոփայութիւնը, նրա մի քանի վերին աստիճանի հետաքրքիր մտքերը՝ օգտուելով ֆրանսիական մի յայտնի ամսագրից \*), որ նորերս մի ուշագրաւ ուսումնասիրութիւն հրատարակեց Կարնեջիի մասին:

Ո՞վ է Կարնեջին:

Ամերիկացի մի միլլիարդեր, բայց ծագումով անգլիացի: Նա ծնուել է 1836 թ. Էկոսում: Հայրը՝ տանն աշխատող ջուհակ, ստիպուած եղաւ ընտանիքով Էկոսից գաղթել Ամերիկա, երբ խոշոր արդիւնագործութիւնը Անգլիայում ոչնչացրեց փոքրիկ արհեստանոցները: Անգրէյ Կարնեջին այդ ժամանակ տասըն տարեկան էր: Այնտեղ, նոր աշխարհում, փոքրիկ Կարնեջին ճանաչեց խեղճութեան, չքաւորութեան բոլոր դառնութիւնները, բազմապիսի աշխատանքի բոլոր ծանրութիւնը, և անհանգիստ, անհաստատ կացութեան բոլոր անախորժութիւնները: Հասարակ օրավարձ աշխատող բանուորի բաղդով սկսեց և առտիճան-աստիճան բարձրանալով՝ հասաւ մինչև ներկայ ամենակարող միլլիարդերի, «պողկատի թագաւորի» բարձրութեանը: Անգլիական առկուն, ձեռներեց ոգին մղումն ստանալով նոր աշխարհի տենդոտ ստեղծագործող մթնոլորտում, Կարնեջին դարձրեց մէկն այն սակաւաթիւ ընտրեալներից, որոնք բերաւոր անյայտ, խեղճ գոյութիւնների քրտինքի գնով կարողանում են կամ մեծամեծ հասարակական բարիքներ կամ չարիք գործել, նայելով թէ ինչպէս են դորձադրում կողլեկալի աշխատանքի իրանց տրամադրութեան տակ գրած գրառագլուխը: Եւ եթէ Կարնեջիի կեանքը, անձնաւորութիւնը ներկայումս որեւէ հետաքրքրութիւն է ներկայացնում, եթէ նրա մասին ասում, խօսում է երկու աշխարհների մամուլի մէջ, այդ նրա համար չէ, թէ նա ինչպէս է դիզել իր անագին հարստութիւնը, ոչ էլ նրա համար, թէ նա ինչ հրէշաւոր չափերի հասցրեց Ամերի-

\*) Revue de Paris.

կայումս պողոտայի արդիւնադործութիւնը, այլ միմիայն նրա համար, թէ նա ինչպէս է դործադրում իր հարստութիւնը, որպիսի բարոյական հասկացողութիւններ են մղումն տալիս նրա հասարակական դործունէութեանը, ինչով է թեթեւացնում իր անհատականութեան, իր խղճի վրայ ծանրացող հասարակական բեռը, որպիսին նրա հրէշաւոր հարստութիւնն է:

Այն, ինչ որ նա անում է, դարձեալ ամերիկական է, տարօրինակ: Այսպէս նա նպատակ է դրել հիմնել միմիայն հասարակաց գրադարաններ: Մինչև այժմ նա հիմնել է եօթհարիւր երեսուն գրադարան-ընթերցարան, որոնցից երեք հարիւր եօթնասուն հինգը միայն Միացեալ-Նահանգներում: Միմիայն Նիւ-Եորկի զանազան թաղերի գրադարաններին նա տուել է 26 միլլիոն: Նրա հիմնած գրադարաններից մի քանիսը իսկական ժողովրդական տներ են (maison du peuple) իրանց թատրոնով, գիմնադով, բաղնիքներով: Այսպէս են մասնաւորապէս գրադարանները, որ նա հիմնել է իր դործարաններին մօտիկ քաղաքներում: Պիտսբուրգում՝ Կարնեջիի խնտիտուտունի 150,000 զիւրք, երկու հազար հոգի պարունակող դահլիճ, չաբաթական ձրի կոնցերտներ, միւզէ՝ բաղմաթիւ հարուստ կողբեկցիաներով և մասնագիտական դասախօսութիւններ: Այսպիսով նա մինչև այժմ իր հարստութիւնից ծախսել է 500 միլլիոն դոլլար:

Գրադարաններ, ընթերցարաններ հիմնելու նրա այս միակողմանիութիւնը, որ կարծես կրքի բնաւորութիւն է կրում, չառանգամ կծու քննադատութիւնների և վիրաւորական ակնարկների առարկայ է դարձել, բայց Կարնեջին շարունակում է ընթանալ նոյն շաւղով: Ամեն բանում կենտրոնացման սիստեմի պաշտպան ու հետևող՝ նա համոզուած է, որ իւրաքանչիւր մարդ միայն մի բան պիտի անի՝ արդիւնաւէտ կերպով անելու համար՝ թէ իր անհատական ձեռնարկութիւնների մէջ և թէ հասարակական: Կարնեջին ինքն իրան համարում է ամբողջ կեանքի ընթացքում մի «կենտրոնացող», իր ազդին տալով բացառապէս գրադարաններ՝ նա նպատակ ունի իր ամբողջ հարստութեամբ ծանրանալ հասարակաց մտքի վրայ մի ուղղութեամբ՝ իրական հետեանքի հասնելու համար:

Կարնեջին որպէս իսկական կապիտալիստ և նրա զօրութեան գաղտնիքին իրազեկ, բնականապէս հեռու է հասարակագիտական և անտեսական ծայրայեղ և յայտնի վարդապետութիւնները բաժանելուց: Կապիտալի և աշխատանքի, կապիտալիստի և բանուորի հանրաժանօթ պայքարը նա չի ընդունում և ճշգրտում է այդ անհաշտ հակադրութիւնները հաշտեցնել մի

ընդհանուր ներգաշնակութեան մէջ, որից ընդհանուր բարօրութիւն պիտի ծագի: Այդ պրոբլեմի լուծումը չափազանց տարբեր է կոլլեկտիւիստների ծրագրից, բայց հետաքրքիր է հէնց նրանով, որ առաջարկողը մի միլիտարգեր է: Կարնեջիի կարծիքով միլիտները մի խոշոր առաւելութիւն ունի աշխարհում, — թէն մի անհատ, բայց նա հասարակական օրգան է, որ պարտական է կենտրոնացնել հարստութիւնը իբրեւ դրամ՝ յետոյ որպէս նիւթ դուրս տալու համար հասարակաց օգտին: Նրա փիլիսոփայութիւնն այսպիսով երկու մասից է բաղկացած, մէկը՝ որ սովորեցնում է, թէ ինչպէս պէտք է հարստութիւն կուտակել, և միւսը՝ թէ ինչպէս կուտակած հարստութիւնը գործադրել հասարակական շահերի համար: Եւ իր սեփական կեանքը այս փիլիսոփայութեան իսկական իրագործումն է, նա երկու մասի է բաժանուած, որից մէկը գործադրել է հարստութիւն ձեռք բերելու, և միւսը նոյն հարստութիւնը հասարակաց պէտքերի վրայ ծախսելու համար: Միլիտարգները նա իրան նպատակ չի ընտրել, այլ միջոց. դրամագլուխը նրա համար՝ ինչպէս հարուստների մեծամասնութեան համար՝ կուռք չի դարձել, նա չի սիրել դրամը դրամի համար, այլ նրանից շինել է մի գործիք հասարակաց բարիքի շէնքը կառուցանելու:

Կարնեջիի կարծիքով սոցիալական էվոլյուցիան, ինչի և նա յանգելու լինի ապագայում, մի անհերքելի յառաջադիմութիւն է ներկայումս, և նրա ժամանակակից նշաններն են մրցութիւնը, անհատականութիւնը և դրամագլխի կենտրոնացումը: Կուտուած հարստութիւնը մի բան պիտի անել, բայց լինչ, ահա այս է ըստ Կարնեջիի ամենակարեւոր հարցը, որի լուծումը պէտք է գտնել:

Հարստութիւնը գործադրելու երեք ձև կայ, ասում է նա. ա) թողնել սեփական ժառանգներին. բ) կտակել հասարակական հաստատութիւններին. գ) կենդանութեան ժամանակ ծախսել ըստ իր հայեցողութեան: Առաջին ձևը ամենաանյաջողը, ամենավատն է, որովհետեւ եթէ հայրը կարողացել է իր որդուն չընտրելու դատարարակութեան դարձնել հասարակաց բարիքի նախանձախնդիր, նա պէտք է նրան թողնի ճիշտ այնքան, որքան հարկաւոր է ծառայել ժողովրդին առանց որեւէ վարձի. այսպիսով նա կը պատրաստի իր որդուց մի հազապիստ և թանկագին անդամ հասարակութեան. բայց այս բացառիկ դէպքից և այս սահմանից դուրս խելքը գլխին հայրը պիտի ասի. «Աւելի լաւ է իմ որդուն իմ անէծքը մնայ, քան ամենակարող դուլարը»: Երեւակայնէք, ասում է Կարնեջին, որ մի որսի չունեւում է մի որսանոցի բոլոր թռչունները, պահում, գերացը-

նում է և յետոյ ասում է իր ձագերին. «Ես ծանր որսորդական կեանք եմ անցկացրել, հիմա դուք կարող էք հանդիստ վայելել, ահա ձեզ»։ Ես հաւատացած եմ, որ իւրաքանչիւր ընտանիքի հայր ուսերը կը թօթուի՝ տեսնելով այս շունը, որ իր ձագերին դարձրել է ճարպի դունդ ու ծոյլ, բայց ինքը՝ այդ հայրը ասում է նոյնը, ինչի համար պախարակում է շանը։

Հարստութիւնը բաշխելու երկրորդ ձևը հասարակական հաստատութիւններին կտակելն է, շարունակում է Կարնեջին։ Բայց դա ոչ ազնիւ և ոչ շնորհալի վարմունք է, որովհետեւ ինչ է նշանակում նուիրել մի բան, որ էլ պահել չի կարող։ Եւ այն դատերը, որոնք կապուած են իւրաքանչիւր կտակի հետ, կարծես գալիս են ազացուցանելու, որ մահից յետոյ եղած բարեւարութիւնների վրայ անէծք է ծանրացած։ Յաճախ կտակողի ցանկութիւնները խեղաթիւրւում, չեն կատարւում, և դա հասկանալի է—փող ծախսելու համար նոյնքան տաղանդ է հարկաւոր, որքան վաստակելու համար։ Ժառանգութիւնների վրայ դրուած հարկերի աճումը շատ հաճելի է տեսնել, և այդ ձգտումը միսթարիչ նշան է։ Պենսիլվանիայում պետութիւնը վերցընում է ժառանգութեան  $\frac{1}{10}$  մասը, այս ուղղութեամբ հարկաւոր է էլ աւելի հեռու գնալ։ Հարկի չափը այդ դէպքում պէտք է լինի պրոգրեսիւ, փոքրիկ ժառանգութիւնները հարկաւոր է իսպառ ազատել հարկից, իսկ խոշորների վրայ աճեցնել, մինչև որ միլիոնների համար արդարանայ Շէյլդի ասածը. «Միւս կէտը գնում է պետութեան գանձարանը»։ Այս հարկային բեփումը կը ստիպէր հարուստներին կարգադրել իրանց հարստութիւնը մահից առաջ, և սա կը լինէր հասարակական տեսակէտից ամենաօգտակարը։ «Եւ թող չը վախենան, թէ այսպիսով ձեռներեցութեան ոգին սպանւում է. որովհետեւ նրանք, որոնք ցանկանում են, որ իրանց մահից յետոյ մարդիկ խօսեն նրանց հարստութեան մասին, աւելի մեծ հոշակ կ'ունենան, եթէ այդ հարստութիւնները հասարակական սեփականութիւն դառնան»։

Այսպիսով կտակը ըստ Կարնեջիի մի արտուրդ է, որ ցոյց է տալիս միայն կտակարարի անկարողութիւնը կենդանութեան ժամանակ պատշաճաւոր ձևով տնօրինելու իր հարստութիւնը, իսկ ահագին հարստութիւնը ժառանգաբար միայն իր զաւակներին կամ ազգականներին թողնելը կատարեալ անբարոյակա՛նութիւն և յանցանք։

Ըստ Կարնեջիի իւրաքանչիւր հարուստ մի միջոց ունի իր հարստութիւնը ազնիւ և օգտակար կերպով պէտք ածել, և դա աղքատների համար գործածելն է։ «Այսպիսով, ասում է Կարնեջին, կարելի կը լինի կեանքը գերազանց, բարձր դարձնել,

հետևելով Քրիստոսին և ոչ Տոյստոյին, և հնարաւոր կը դառնա լքացատրել քրիստոնէութեան ոգին համապատասխան մեր ժամանակի կարիքներին: Կարնիջի կարծիքով հարստութեան այս ձևի գործադրութիւնը լաւագոյն միջոցն է հասարակական անհաւասարութիւնների դէմ: Հաւաքական ձեռնարկութիւնների մէջ նա տեսնում է անհատականութեան և անհրաժեշտ ձեռներեցութեան ոգու ոչնչացումն, մինչդեռ իր առաջարկած սխտեմով նա հաւատացած է, որ հասարակական անարդարութիւնները կը հասցնի միմիմումի, անհատականութեան ուժգնութիւնը՝ ինչպէս քաղաքակրթութիւնը՝ խնայելով հանդերձ:

Հարուստը իր հարստութեան յաւելուածը, ասում է նա, պիտի նկատի որպէս աւանդ իր մօտ գրուած, նա ինքն իրան պարտական է համարել միայն որպէս կառավարիչ և հոգարար՝ ձու իր նմանների շահի համար: Եթէ կենտրոնացումը հնարաւոր է դարձնում լաւ վաստակ անել, նա պիտի օժանդակի նոյնպէս լաւ կազմակերպել հարստութեան գործադրութիւնը: Տաղանդաւոր կառավարիչը, որ կարողացել է հարստութիւն դիզել, կը կարողանայ նաև հարստացնել ժողովուրդը իր հարըստութեամբ:

«Աւանդապահ և հոգաբարձու հասարակական գանձի՝ նա իր հարստութիւնը գործածելու մէջ պիտի իւրաքանչիւր պետութեան դէպի զանազան կրօններն ունեցած համբերող ոգով առաջնորդուի, իւրաքանչիւր եկեղեցու հետեղներին նա կը թողնի ազատ իրանց խղճի հետ: Նա, որ իրան համարում է անգլիական ցեղի հարստութեան կառավարիչ, պէտք է առաւելութիւն տայ որևէ ազանդի, և իր ստացուածքը պիտի բաժանի այնպէս, որ ամենքն առանց խտրութեան շահուն. իր արած գործը պիտի տարածուի ամենքի վրայ, և իր բարեգործութիւնը պէտք է այնքան լայնածաւալ լինի, որ ցեղի ամբողջութեանը բաժին հասնի»:

Կարնիջին աշխատանքի, գործունէութեան, անընդհատ շարժման սիրահար է. կեանքի յառաջագիմութեան խորհուրդը նա իրաւացի կերպով գտել է չը յագեցած իղձերի, անհատնում եռանդի մէջ: Նա դէմ է այնպիսի նուիրաբերութիւններին, որոնք իրանց բազմակողմանիութեամբ ու մեծութեամբ բարերարութեան աշխատանքի, հոգսի էլ տեղ չեն թողնում: Հարկաւոր է միշտ այնքան բարիք անել, որ ստացողն իր սեփական շահի համար կարիք զգայ իր աշխատանքը միայնել ձրի ստացածի հետ, հակառակ դէպքում բարերարը կարող է միայն պարադիտներ պատրաստել, եռանդն ու մղումը սպանել և կատարելապէս բացասական հետեանքի հասնել: Նա՝ օրինակ՝ խոր-

հուրդ է տալիս հասարակական գրադարան հիմնել այնտեղ, ուր քաղաքը յանձն է առնում պահպանութեան ծախքը: Ուրիշ խօսքով՝ երբէք ամբողջը չ'անել և միշտ կէսը թողնել ստացողի վրէժն: «Որեւէ հաստատութիւն կատարելապէս ապահովուած աղբիւրներով վերջիվերջոյ դառնում է մի կուսակցութեան բաժին, և հասարակութեան ամբողջութիւնը նրանով չի հետաքրքրուում: Այսպիսի նուիրատուութիւնը դէմ է այն օրէնքին, որ պատւիրում է օգնել մերձաւորներին միայն նրա համար, որ նրանք կարողանան իրար օգնել»:

«Հետեւ չէ այն օրը, գրում է Կարնեջի, երբ այն մարդը, որ միլիոններ կը թողնի իր մահից յետոյ, անհետ կը կորչի, առանց մի կաթիլ արցունքի, առանց յարգանքի, առանց երգեցողութեան. և հասարակութիւնը նրա համար կ'ասի՝ «ով մեռնում է հարուստ, նա մեռնում է անպատիւ»: Եւ Կարնեջին այս առթիւ սիրում է կրկնել աւետարանի հռչակաւոր ասացուածքը հարուստների համար. «Աւելի հեշտութեամբ պահանք ասելի ծակից կ'անցնի, քան թէ հարուստը Աստուծոյ արքայութիւնը կը մտնի»:

Բազմաթիւ անգամ, ինչպէս ասացի յօդուածիս սկզբում, Կարնեջիի մտքերը և բարեգործական ձեռնարկութիւնները վէճերի և յարձակումների առարկայ դարձան, ումանք նրան համարեցին ուտափստ, ուրիշներն ուղղակի վնասակար՝ նրա դոկտրինը գտնելով խոշոր արգելափակ ընկերական հաւասարութեան: Ամենահետաքրքիր վիճաբանութիւնը ինքը Կարնեջին ունեցաւ Գլադստոնի հետ: Pall Mall Gazette-ի մէջ Գլադստոնը հրապարակով ընդունեց Կարնեջիի գաղափարների ամբողջութիւնը բացի մէկից. սերունդների մէջ սեփականութեան ժառանգութիւնը նա արգարացնում էր: Կարնեջին իրան յատուկ սրամտութեամբ վերին աստիճան հետաքրքիր պատասխան տուեց մինիստր Գլադստոնին. «Սրդիւնագործական ձեռնարկութիւնների յաջողութիւնը, ասաց նա, նոյնն է, ինչ որ անգլիական առաջին մինիստրի պաշտօնը, որը պահելու համար հարկաւոր է դիմագրաւել ամեն մի յարձակման: Այն հայրը, որ իր որդուն իր տեղն է դնում, ծանր պատասխանատուութիւն է յանձն առնում: Նա նոյնքան վնաս է հասցնում իր որդուն, որքան և հասարակութեանը: Տնտեսական մի պանիկայի ժամանակ Նիւեորկում եօթ սնանկութիւնից հինգը արդիւնք էին ժառանգների անընդունակութեան: Նրանցից մէկն աքսորուեց, որովհետեւ մի օրէնքի դէմ էր ընթացել, որը նա չէր հասկացել: Խնդրեցինք նախագահին ներել նրան. առաջին անգամ էր, որ ես խնդրում էի մի յանցաւորի ներողութիւն. բայց իրօք յանցա-

ւորը նա չէր, այլ իր հայրը»։ «Ժամանակներն անցել են, ասում է նա մի ուրիշ տեղ, երբ կարելի էր գործի մարդ ձևանալ»։

Երկու հոգևորականներ, մէկը կաթողիկ կարդինալ Ման-նինգ և միւսը բողոքական պատետոր Հիւզ իրարից անկախ կարծիքներ յայտնեցին Կարնեջիի սոցիալական զարգացման մասին։ Եւ ինչ-որ առանձնապէս աչքի է ընկնում առաջինը. կաթողիկ Մաննինգ երկինք բարձրացրեց Կարնեջիին՝ համարելով նրա «աւետարանը» զուտ քրիստոնէական, մինչդեռ միւսը, բողոքական Հիւզ միլլիոներներին հռչակեց որպէս «հակաքրիստոնէական երեւոյթ»։ Հիւզի կարծիքով այլևս միլլոնների կարիք չը կայ, երբ գոյութիւն ունի ակցիաներով ընկերութիւնս Կարնեջին պատասխանեց, որ այդպիսի ընկերութիւնների մէջ էլ վարիչը մէկ մարդ է, ամենաընդունակը, հակառակ դէպքում ներանք վերջանում են անյաջողութեամբ։ Իր պատասխանը Կարնեջին վերջացնում է մի սրամիտ հիւմորով կրօնաւորի հասցէին. «Կարող է պատահել, որ պատետոր Հիւզն իրաւունք ունի, ասում է Կարնեջին, և թէ քրիստոնէական պրինցիպների վրայ կազմուած մի պետութեան մէջ միլլիոնների պէտք չը լինի, այդ դէպքում, նա, այդ միլլիոնները լաւ ընկեր կ'ունենայ, երբ նրան քչեն հրապարակից, որովհետեւ հաստատապէս կարելի է ասել, որ այդ իդէալական հասարակութեան մէջ պ. Հիւզի պաշտօնն ունեցող մարդկանց կարիք էլ չի լինի։ Պատելի՛ Հիւզի և իմ յաջորդները թեանցուկ իրար հետ՝ սիրուն զոյգ կը կազմեն և կ'երթան ուրիշ աշխատանք փնտրելու՝ իրանց ապրուստը հայթհայթելու համար»։

Ահա այս հետաքրքիր միլլիարդերը և իր փիլիսոփայութիւնը։ Ժամանակակից հասարակական մտաւոր հոսանքների մէջ ինչ տեղ է բռնում նա։ Անշուշտ փիլիսոփայութիւնը մի այնպիսի հիմնաւոր լոգիկայի վրայ հաստատուած սիստեմ չէ, որը կարելի լինէր հակադրել արդէն գոյութիւն ունեցող հեղինակաւոր և իրական կեանքի տուած փաստերով արդարացող թէորիաներով։ Կապիտալիստական «աւետարանը» չէ, որ կարող է լուծել ժամանակակից հասարակական մտքերը յուզող պրոբլեմների հանգոյցը։ Կարելի է շատ և շատ լուրջ վէճերի և ըննադատութիւնների առարկայ դարձնել Կարնեջիի նոյնիսկ շատ հիմնական հայեացքները։ Այսպէս ոչնչով նա չի կարող ապացուցանել, թէ լաւ դրամ վաստակողը, լաւ առևտրական-արդիւնաբերական ձեռնարկութիւնները վստողը, որին հասարակական ժամանակակից կարգերը հնարաւորութիւն են տալիս իր ձեռքում կենտրոնացնել խոշոր դրամազուլաներ, միևնոյն ժամանակ անպատճառ այդ դրամազուլաների լաւագոյն գործադրողն է

յօգուտ ընդհանրութեան: Ինքը հէնց Կարնեջին գուցէ լաւագոյն ներկայացուցիչն է իր երազած կապիտալիստական տիպերի, և սակայն իր միլլիոնների գործադրութեան միակողմանիութիւնը (գրագարաններ հիմնել) չափազանց վիճելի է դարձնում նրա ընտրութիւնը հասարակական շահի մեծագոյն չափի տեսակէտից: Ի՞նչ ասել ուրիշ հարուստների մասին, որոնք սրտերի տեղ քարի մի կտոր ունին:

Այսպիսով Կարնեջին իր գործով, իր հայեացքներով, իր զգացմունքներով մնում է անհատականապէս միայն եզակի և գրաւիչ երեւոյթ: Եւ քանի որ ժամանակակից տնտեսական հասարակական կարգերը հնարաւոր են դարձնում դրամագլխի կենտրոնացումը մի անհատի ձեռքում, գնում են նրա քմահաճօյքի տակ ահագին շարժիչ ոյժ, ինչո՞ւ չ'ուրախանալ, որ ճարւում է թէկուզ մէկը, որ դրդուած մարդասիրական գաղափարներից՝ որեւէ ձևով յետ է տալիս այն, ինչ մանր-մանր հաւաքել է հասարակութիւնից տարիների ընթացքում: Ինչո՞ւ չ'ուրախանալ, որ թէկուզ մի հարստի մէջ դրամի կուլտը չի սպանել բանական ու զգայուն մարդը և չի դարձրել նրան մի ոչնչացնող, ճակատագրական ոյժ, մի Մոլոխի Թողնենք դեռ այն, որ կտակի, ժառանգութեան, իւրաքանչիւր դրամագլխի հասարակական բնաւորութեան վերաբերեալ Կարնեջիի հայեացքները կարող են բաժանել նաև շատ լուստմիտ ու պահանջող թէորետիկներ: Երանի չէր, որ խեղճութեան, կարօտութեան երեսին կոպէկներ չպրտող հարուստը ամաչէր բարերարի անունից և անէր այն, ինչ նրա վրայ ծանրանում է իբրև պարտք, գիտակցելով որ իր հարստութիւնը հասարակական, ընդհանուրի ջանքերի արդիւնք է և ոչ անհատական «Ով մեռնում է հարուստ, նա մեռնում է անպատիւ», Կարնեջիի այս խօսքերը կրակէ տառերով պիտի փայլեն բոլոր այն հարուստների դռների և գերեզմանների վրայ, որոնք մեռնելով՝ կամ ամբողջ իրանց կարողութիւնը թողնում են ծոյլ, անընդունակ, այլասեռուած սերունդներին, կամ իրանց ամօթալի յիշատակը փրկելու ողորմելի փորձով փշրանքներ են ձգում պոռոտարոյժ տէրտէրներին մի յիմար ու կեղծ դամբանականի համար: